

Obszary chronione jako forma zarządzania różnorodnością biologiczną

Wprowadzenie

Ochrona przyrody obejmuje wszelkie działania, których celem jest zapobieganie niszczeniu lub uszkodzaniu tworów natury, zarówno żywej jak i nieożywionej. W roku 1980 z inicjatywy UNEP, IUCN oraz WWF. opracowano i przyjęto Światową Strategię Ochrony Przyrody (The World Conservation Strategy). Zdefiniowano w niej następujące cele ochrony przyrody:

- ochrona podstawowych procesów przyrodniczych i systemów przyrodniczych mających szczególne znaczenie dla zachowania procesów życiowych;
- zachowanie różnorodności biologicznej;
- wprowadzenie zasad zrównoważonego użytkowania gatunków i ekosystemów.

Dokument ten stał się podstawą dla różnych innych dokumentów, a w tym dla przyjętej w 1982 r. przez Zgromadzenie Ogólne ONZ rezolucji wprowadzającej Światową Kartę Przyrody (World Charter for Nature). „Karta” zakłada że przyroda winna pozostawać pod szczególną opieką człowieka i że nie wolno dopuszczać do pogarszania się jej stanu. Powinno zapewnić się ochronę zasobów genetycznych naszej planety jak i funkcjonowanie ekosystemów. W dokumencie tym podkreśla się, że planując wszelkiego rodzaju działania o charakterze ekonomicznym i społecznym, należy brać pod uwagę fakt, że ochrona przyrody powinna być integralną częścią tychże działań. Żywe zasoby muszą być użytkowane z zachowaniem troski o ich przetrwanie i zachowanie ich zdolności do naturalnego odtwarzania. Działalność rolnicza, hodowlana, rybołówstwo, leśnictwo winny być dostosowane do naturalnych warunków. W „Światowej Karcie Przyrody” zawarto szereg zasad mających na celu planowanie działalności gospodarczej z uwzględnieniem wymogów ochrony przyrody oraz ustanawianie krajowych standardów w tej dziedzinie oraz wprowadzanie administracyjnych zasad ochrony przyrody.

Współczesna wykładnia celów i sposobów ochrony przyrody znajduje się w *Konwencji ONZ o różnorodności biologicznej*, która została podpisana z okazji Konferencji Narodów Zjednoczonych "Środowisko i Rozwój" w Rio de Janeiro w 1992 r. Podstawowym założeniem konwencji jest trwałe i zrównoważone użytkowanie globalnych zasobów

przyrodniczych, wyrażające się nie dopuszczeniem do nieodwracalnej zagłady jakichkolwiek gatunków zwierząt i roślin oraz całych ekosystemów (Konwencje Międzynarodowe ....Konwencja o różnorodności biologicznej)

Obecnie, w świetle doświadczeń międzynarodowych, staje się coraz bardziej oczywiste, że szczególne znaczenie w zapewnieniu warunków dla ochrony przyrody ma tworzenie obszarów chronionych prawem. Tylko takie rozwiązania zabezpieczają skutecznie unikalne i zagrożone wyginięciem gatunki zwierząt i roślin, m.in. poprzez ochronę całych ekosystemów. Ostatnio, Międzynarodowa Unia Ochrony Przyrody - IUCN zaproponowała nową definicję obszarów chronionych jako „Ściśle zdefiniowaną przestrzeń geograficzną, uznaną (formalnie, przez odpowiednie władze i społeczność lokalną), przeznaczoną (do ochrony) i zarządzaną poprzez środki prawne lub też inne efektywne środki dla osiągnięcia długoterminowych celów w zakresie ochrony przyrody, wraz z występującymi tam usługami (oraz dobrami) ekosystemowymi i walorami kulturowymi” (Dudley, 2008).

Definicja ta ma zdaniem autorów podkreślić, że głównym celem obszarów chronionych jest ochrona przyrody, a w tym różnych gatunków zwierząt i roślin, tworów i zjawisk przyrody nieożywionej, funkcjonalnych jednostek przyrodniczych (ekosystemów) oraz wytwarzanych przez nie „dóbr” i usług ekosystemowych, niezbędnych dla funkcjonowania samej przyrody jak i ludzkości. Ochronie przyrody towarzyszyć powinna także ochrona walorów kulturowych danego obszaru.

Obszary chronione przybierają szereg form organizacyjnych. W powszechnym użyciu są także inne kategorie ochronne jak parki natury, parki krajobrazowe, rezerваты przyrody, obszary chronionego krajobrazu, pomniki przyrody, obszary krajobrazowo–przyrodnicze, użytki ekologiczne i inne. Obecnie można już mówić o globalnej sieci parków narodowych i innych terenów chronionych obejmujących także akwenty mórz i oceanów. Obszary chronione są bardzo często ostatnimi ostojami dzikich zwierząt i roślin, które poza nimi nie występują już nigdzie w przyrodzie. Można więc powiedzieć, że stanowią one ważne naturalne banki genów. Mają też olbrzymie znaczenie dla ochrony ukształtowanych historycznie krajobrazów, pomników historii, kultury i obiektów kultów religijnych a także miejsc bytowania tradycyjnych społeczności plemiennych.

Rok 2010 został ogłoszony przez UNESCO rokiem Różnorodności Biologicznej. Celem niniejszego wykładu jest zwrócenie uwagi na znaczenie, jakie światowy system obszarów chronionych ma dla ochrony różnorodności biologicznej oraz na problemy związane z funkcjonowaniem tego systemu.

Stan obszarów chronionych

Już na początku XIX w. powstawały pierwsze obiekty, które można uznać za obszary chronione w dzisiejszym rozumieniu. Jednak dopiero ustanowienie przez Prezydenta USA Granta w roku 1872 pierwszego parku narodowego, uchodzi za fakt fundamentalny dla rozwoju światowego systemu obszarów chronionych.

W Europie pierwszymi parkami narodowymi były: położony w Szwajcarii Park Narodowy Suisse, ostatecznie zatwierdzony przez władze federalne tego kraju w 1914 r. oraz parki narodowe utworzone w 1909 r. w Szwecji (Abisko, Sarek i in.)¹. Obszary chronione powstawały również w krajach Europy Środkowej, które odzyskały niepodległość po I Wojnie Światowej – jak np. w Polsce czy Czechosłowacji, parki narodowe powstawały również we Włoszech.

Jednakże z gwałtownym rozwojem obszarów chronionych mieliśmy do czynienia dopiero w drugiej połowie XX wieku. Ważnym krokiem w kierunku uznania międzynarodowego znaczenia parków narodowych i rezerwatów była rezolucja ówczesnej Rady do Spraw Ekonomicznych i Społecznych ONZ (UN Economic and Social Council - ECOSOC) z roku 1959, która uznała tego rodzaju obszary chronione jako ważny czynnik w kształtowaniu racjonalnego korzystania ze środowiska naturalnego. Z inicjatywy ECOSOC – Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło rezolucję w sprawie utworzenia światowej listy parków narodowych. Od roku 1962 lista obszarów chronionych doczekała się dwunastu edycji, a liczba obiektów chronionych stale rosła. O ile pierwsza lista obejmowała około tysiąca parków narodowych i rezerwatów to w roku 2003 na liście tej znalazło się aż 102 tys. obszarów chronionych, o łącznej powierzchni 18,8 mln km², co stanowi ponad 12,6 % powierzchni naszego globu. 11,5 % to obszary chronione leżące na lądach i ok. 0,6% w obrębie akwenów morskich. Lista ta obejmuje wszystkie zarejestrowane w poszczególnych krajach a także przez organizacje międzynarodowe obiekty chronione (Chape... 2003)

Ostatnie szacunki z 2007 podają, że liczba takich obszarów zwiększyła się do 120 tysięcy które zajmują 22,2 mln km² obszarów lądów i mórz². Wśród tych krajów świata, które posiadają najwięcej obszarów chronionych należy wymienić kraje Europy Środkowej z

---

¹ Rocznica utworzenia tych parków tj. 24 maja 1909, obchodzona jest przez Europejską Federację Parków Narodowych i Natury EUROPARC jako dzień Parków Narodowych

² Szacuje się, że w 2007 roku ok. 12,2% obszarów lądowych objętych było ochroną, a 5,1% akwenów mórz i oceanów miało podobny status.

Niemcami i Polską na czele, których blisko 30% terytorium (wg danych World Resource Institute z 2005 r.) objętych jest ochroną przyrody. Wiele krajów afrykańskich posiada imponujące wielkością obszary pod ochroną prawną. Najwięcej obszarów pozostaje pod ochroną w takich krajach jak Sudan, Kenia, Tanzania, Zambia i Botswana. W Ameryce Południowej najwięcej obszarów chronionych znajduje się w Kolumbii, Wenezueli, Brazylii, Ekwadorze, Peru, Boliwii oraz w Chile. Znaczna część terytorium pod prawną ochroną znajduje się w takich krajach Ameryki Środkowej jak Costa Rica, Honduras, Nikaragua oraz niektórych krajach karaibskich jak np. Dominikana. Znaczne terytoria pod ochroną znajdują się w Stanach Zjednoczonych i w Kanadzie.

Największe obszary chronione na świecie to, w kategorii obszarów lądowych, Park Narodowy Grenlandii o powierzchni - 972 tys. km² oraz w kategorii obszarów morskich - Obszar Chroniony Wysp Feniks o powierzchni 41 mln ha (należący do Kiribati). Do olbrzymów należy też chroniący lasy Amazonii brazylijski Park Narodowy Jaú, liczący ponad 22 tys. km² (Chape...2008)

Wciąż aktualnym problemem związanym z realizacją spójnej sieci obszarów chronionych na świecie, jest ich reprezentatywność dla poszczególnych biomów. W ramach monitoringu prowadzonego w ramach *Konwencji o różnorodności biologicznej* stwierdzono, że pomimo przekroczenia celu 10% globalnej powierzchni pod ochroną, to ciągle duża część biomów nie jest chroniona w sposób wystarczający. Największe braki występują w zakresie efektywnej ochrony ekosystemów morskich. W świetle powyższych uwag należy postulować, by po obecnym, bardzo efektywnym pod względem ilościowym okresie rozwoju sieci obszarów chronionych na świecie, dokonać ich konsolidacji, wzmocnienia efektywności zarządzania i wykonywania zaleceń ochrony przyrody na ich terenie. W opracowaniu Conservation International z 2003 roku (R o d r i g e s) zwraca się uwagę na fakt że co najmniej 1300 gatunków ssaków, ptaków i płazów, zaliczanych do zagrożonych, a w tym ponad 800, którym grozi wyginięcie, występuje jedynie na obszarach pozbawionych jakiegokolwiek prawnej ochrony.

Problemy funkcjonowania obszarów chronionych

W obrębie światowej sieci obszarów chronionych występują te same negatywne czynniki zakłócające prawidłowe funkcjonowanie środowiska, które stanowią zagrożenie dla pozostałych obszarów naszej planety. Tak więc są one narażone na skutki skażeń powietrza atmosferycznego, zanieczyszczenia wód, erozję i zanieczyszczenia gleb, deforestację, utratę

zagrożonych gatunków zwierząt i roślin, uciążliwości związane z oddziaływaniem osadnictwa, dróg, zakładów przemysłowych i górnictwa. Przewiduje się też znaczące zmiany w funkcjonowaniu przyrody obszarów chronionych w wyniku zmian klimatycznych (zob. Case Studies...2007). Oczywiście stopień takich zagrożeń zależy od regionu świata, a także od stopnia organizacji ochrony przyrody w danym kraju oraz sprawności i efektywności zarządzania obszarami chronionymi. Bardzo ważny jest też stopień świadomości ekologicznej społeczeństwa i jego akceptacja dla obszarów chronionych. Tam gdzie społeczeństwo nie widzi korzyści dla siebie z istnienia obszarów chronionych, nie ma dostatecznej świadomości konieczności ochrony przyrody, ich ochrona jest utrudniona. Przykładem mogą być tu niektóre państwa afrykańskie, gdzie kłusowników polujących na terenach chronionych czyli państwowych (np. Kenia, Czad) wspiera nieraz ludność miejscowa. Ma to podłoże etniczne, kulturowe, a najczęściej podyktowane jest względami ekonomicznymi – po prostu kłusownicy wywodzą się często spośród lokalnych społeczności i w ten sposób zarabiają na życie. Inaczej jest tam gdzie współgospodarzami obszarów chronionych są społeczności plemienne, do których „kasy” trafia duża część dochodów pochodzących np. z turystyki. Pozytywną rolę pełnią różnego rodzaju „rezerwy łowieckie” (*game reserves*), które w ramach zrównoważonego gospodarowania populacjami dzikich zwierząt, odsprzedają prawo polowań na wybrane egzemplarze (np. RPA, Tanzania). Ogranicza to popyt na nielegalnie zdobywane trofea myśliwskie. Obrońcami przyrody, w dużej mierze nieświadomymi, są z pewnością pierwotne plemiona indiańskie w lasach Ameryki Południowej dla których zachowanie przyrody jest jedyną szansą na zachowanie kultury i tożsamości. Także w Europie lapońscy hodowcy reniferów na północy Skandynawii skutecznie bronią swych terytoriów przed ekspansją cywilizacji. W krajach wysoko rozwiniętych przyrodę chroni skuteczne prawo i odpowiednie służby utrzymywane na odpowiednim poziomie z budżetu państwa. Oczywiście i tutaj wielką rolę odgrywa świadome ekologicznie społeczeństwo, w tym proekologiczne organizacje społeczne.

Rozpatrując zagrożenia obszarów chronionych należy skoncentrować się na kilku podstawowych problemach, które obecnie wydają się najbardziej dotkliwe.

Pierwszym problemem, występującym zarówno w obrębie krajów rozwiniętych jak i rozwijających się, jest presja człowieka na zdobywanie nowych terenów dla rolnictwa, osadnictwa, rozbudowy przemysłu i górnictwa oraz budowanie obiektów infrastruktury technicznej – w tym głównie dróg. Większość tego rodzaju inwestycji ma miejsce poza

granicami obszarów chronionych, lecz lokalizacja ich w pobliżu tych terenów stwarza znaczące zagrożenia dla przyrody.

Aby przeciwdziałać skutkom konfliktów pomiędzy inwestycjami a obszarami chronionymi, konieczne jest przewidywanie wprowadzanie otulin, stref ograniczonego użytkowania wokół obszarów o szczególnej wartości przyrodniczej³, a także konsekwentne stosowanie ocen oddziaływania na środowisko, w celu wyboru wariantu lokalizacji niezbędnych inwestycji jak najmniej szkodliwego dla środowiska.

Ważnym problemem jest negatywne oddziaływanie turystyki. Za główne zagrożenie uważa się nadmierne zagospodarowanie infrastrukturą: hotelami, ośrodkami wypoczynkowymi, urządzeniami narciarskimi najbardziej atrakcyjnych terenów. Zwraca się też uwagę na nadmierną koncentrację ruchu turystycznego, wycieczkowego na terenach szczególnie modnych obszarów chronionych. Zagadnienie to jest przedmiotem zainteresowań międzynarodowych organizacji zajmujących się ochroną przyrody, takich jak IUCN, EUROPARC czy też turystyką -jak World Tourism Organisation (WTO).

W ostatnich latach opracowano szereg dokumentów dotyczących turystyki na obszarach chronionych. Niektóre z nich dotyczą obszarów tak odległych jak Arktyka czy Antarktyda, które ostatnio przyjmują coraz więcej turystów. W dokumentach tych zaleca się rozpowszechnienie zasad służących rozwojowi zrównoważonej turystyki, które obejmują: poszanowanie różnorodności biologicznej i kulturowej, zapewnienie odpowiedniej jakości powietrza, wody, gleb, poszanowanie kulturowej tożsamości społeczności lokalnych, zachowanie równowagi pomiędzy potrzebami lokalnych społeczności, potrzebami przemysłu turystycznego i ochrony przyrody (a jeśli to niemożliwe, stosowanie preferencji dla ochrony przyrody). Zaleca się też zasadę wykorzystywania dochodów z turystyki dla potrzeb ochrony przyrody oraz dla rozwoju społeczności lokalnych, dostosowanie planów w zakresie rozwoju turystyki do chłonności naturalnej obszarów, o intensywności nie zagrażającej trwałymi zmianami przyrody. Rozwój turystyki na obszarach chronionych winien być włączony do strategicznych planów rozwoju turystyki w kraju lub regionie, co pozwoli m.in. na lokalizację uciążliwych obiektów turystycznych poza obszarami chronionymi (Radziejowski...2008).

Problemem, który trzeba brać pod uwagę rozważając zagrożenia obszarów chronionych są zmiany klimatu. Niezależnie do tego, czy podstawowe przyczyny tych zmian są naturalne czy też spowodowane przez nadmierną działalność gospodarczą człowieka, obserwujemy zmiany w środowisku przyrodniczym obszarów chronionych na całym świecie.

---

³ Zasada taka stosowana jest w rezerwach biosfery programu MaB

W raporcie UNESCO na temat wpływu zmian klimatycznych na obiekty Dziedzictwa Światowego (World Heritage) zwraca się uwagę na następujące konsekwencje zmian klimatu dla środowiska obszarów chronionych :topnienie lodowców wysokogórskich, zmiana przyrodniczych warunków i krajobrazu wysokogórskiego, zanikanie lodowców morskich w regionach polarnych, zamieranie raf koralowych w wyniku podnoszenia się temperatury oceanów, groźba zalewania terenów nisko położonych nad poziomem morza, niszczenie środowiska np. lasów namorzynowych na skutek podnoszenia się poziomu mórz, stepowienie i pustynnienie niektórych obszarów i inne.

Ważną kategorią obszarów chronionych, o której należy wspomnieć, są obszary chronione morskie i przybrzeżne. Ochrona mórz jest bardzo istotna ze względu na fakt, że stanowią one największy rezerwuar zasobów biologicznych naszej planety – ok. 95% gatunków żyjących obecnie to gatunki morskie. Morza odgrywają olbrzymią rolę w kształtowaniu stosunków przyrodniczych na naszym globie, i mają olbrzymie znaczenie dla gospodarki świata. W ostatnim ćwierćwieczu poprzedniego stulecia organizacje zajmujące się ochroną mórz a także narodowe administracje rybackie alarmowały o niebezpieczeństwie przełowienia zasobów najważniejszych, z handlowego punktu widzenia, gatunków ryb. Okazało się, że dotychczasowe umowy międzynarodowe nie stanowią zapory dla nadmiernych połowów. Innym niebezpieczeństwem jest coraz powszechniejsza tendencja eksploatacji górniczej szelfów kontynentalnych - głównie ropy naftowej i gazu ziemnego. Trwają także przygotowania do gospodarczej eksploatacji głębin oceanów np. wydobywanie brekcji metalicznych pokrywających niektóre obszary dna Pacyfiku⁴.

Jak się wydaże ochrona oceanów i mórz przez tworzenie obszarów chronionych to duża szansa na poprawę i uporządkowanie gospodarczej eksploatacji oceanów zgodnie z zasadą zrównoważonego użytkowania zasobów morskich (usług ekosystemowych). Pamiętać, należy, że postulowane obszary chronione mają chronić akweny ważne z punktu widzenia rozrodu niektórych gatunków ryb. Wg danych UNEP-WCMC na świecie w roku 2003 było 4459 takich obiektów obejmujących blisko 4,2 milionów km²

W latach 2008 – 2009 nastąpiło znaczne powiększenie morskich obszarów chronionych zwłaszcza w obrębie Oceanu Spokojnego. W roku 2008 powstał na obszarze państwa Kiribatti, wspomniany już, największy morski Obszar Chroniony Wysp Feniks (Phenix Islands Protected Area). Na początku roku 2009, Prezydent USA G.W. Bush, w

---

⁴ Na mocy ustaleń Konferencji Dna Morza ONZ, również Polska ma prawo do użytkowania działki „górnicy” na dnie Pacyfiku

ostatnim tygodniu swego urzędowania podpisał akt o utworzeniu trzech następnych morskich obszarów chronionych w obrębie Pacyfiku kontrolowanym przez Stany Zjednoczone. Najciekawszym z nich to niewątpliwie Narodowy Pomnik Rowu Mariańskiego (Marian Trench National Monument), w obrębie którego znajduje się największa głębina na Ziemi - liczący ok. 11000 m głębokości Rów Mariański⁵.

Warto też wspomnieć o problemie jaki występuje w wielu miejscach świata – mianowicie o skutkach konfliktów wojennych dla przyrody. Oprócz tego że tereny chronione są teatrem działań wojennych, stanowią one miejsca schronienia uciekinierów. Wymienia się szereg negatywnych rezultatów wojen na obszarach chronionych a tym straty wśród personelu (nierzadko śmiertelne), zniszczenie infrastruktury parków i rezerwatów, rabunek sprzętu, wybijanie zwierząt przez kłusowników i wojsko, niszczenie roślinności, w tym wycinanie drzew na opał, skażenia materiałami wojennymi i inne.

Zalecenia dotyczące obszarów chronionych w ustaleniach międzynarodowych porozumień w zakresie ochrony przyrody

W ramach działalności ONZ a także innych organizacji międzynarodowych na świecie funkcjonuje szereg wielostronnych konwencji dotyczących ochrony przyrody, dotyczących także obszarów chronionych.

Program UNESCO „Człowiek i Biosfera” (Man and the Biosphere- MaB) z 1970 r. W roku 1970 na Konferencji Generalnej UNESCO przyjęto program Człowiek i Biosfera (Man and Biosphere Programme - MaB).⁶ W jego ramach powstała idea rezerwatów biosfery. Zakłada się, że sieć takich rezerwatów powinna chronić reprezentatywne ekosystemy świata. Rezerваты takie tworzone są w celu zachowania różnorodności zespołów zwierząt i roślin, ochrony genetycznej różnorodności gatunków oraz zapewnienia terenów do badań ekologicznych i środowiskowych, a także do celów naukowych i szkoleniowych. W obrębie rezerwatów biosfery tworzone są trzy strefy użytkowania, stopniujące reżim ochronny obszaru. W roku 1971 w mieście Ramsar w Iranie została zawarta *Konwencja o obszarach wodno – błotnych mających znaczenie międzynarodowe, zwłaszcza jako środowisko życiowe ptactwa wodnego* (Konwencje Międzynarodowe i Uchwały Organizacji Międzynarodowych...: Konwencja o obszarach wodno- błotnych...);

---

⁵ Należy zwrócić uwagę, że z punktu widzenia ochrony przyrody Pacyfiku, prezydentura George’a W. Busha była wyjątkowo udana, prezydenckimi gdyż w czasie jej trwania objęto ochroną w sumie blisko 850 tys km² akwenów Oceanu Spokojnego

⁶ „What is a Biosphere Reserve?”

Przedmiotem Konwencji z Ramsar jest ochrona naturalnych terenów podmokłych a także płytkie morskie wody pływowe (do 6 metrów głębokości).

W roku 1975 weszła w życie konwencja UNESCO *O ochronie światowego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego*. Jej celem jest identyfikacja, ochrona i stworzenie warunków dla zachowania obiektów kulturowych i przyrodniczych mających wybitne znaczenie dla ludzkości. przez ich wpisanie na Listę Światowego Dziedzictwa Ludności (The World Heritage List). Jak dotąd tylko jeden obiekt przyrodniczy z Polski – rezerwat ścisły w Białowieskim Parku Narodowym znajduje się na Liście Światowego Dziedzictwa. Od roku 2004 wpisano też na tę listę pograniczny polsko - niemiecki Park Krajobrazowy Mużakowski/Muskauer Park ze względu na kryteria kulturowo-przyrodnicze.

Konwencja ONZ o różnorodności biologicznej z 1992 r. nakłada na sygnatariuszy szereg zobowiązań takich jak opracowanie i wdrażanie strategii i programów ochrony różnorodności biologicznej (Art.6). Duże znaczenie przywiązuje się do ochrony *in situ* m.in. poprzez tworzenie obszarów chronionych jako miejsc, które zapewnią zachowanie gatunków oraz systemów ekologicznych w ich miejscach występowania. Postuluje się także wprowadzanie odpowiednich metod zarządzania obszarami chronionymi (art.8). W artykule tym system obszarów chronionych traktowany jest jako ważny element narodowych strategii ochrony różnorodności biologicznej. Najważniejsze z postanowień tego artykułu, a dotyczące obszarów chronionych to punkty, które stwierdzają że: *”Każda Umawiająca się Strona, w miarę możliwości i potrzeb: :*

- 1. ustanawia system obszarów chronionych lub obszarów na których muszą być podjęte specjalne działania w celu ochrony różnorodności biologicznej;*
- 2. opracowuje w miarę potrzeby zalecenia dotyczące wyznaczania, ustanawiania i zarządzania obszarami chronionymi lub obszarami , na których należy podjąć szczególne działania w celu ochrony różnorodności biologicznej;*
- 3. obejmuje odpowiednimi regulacjami i zarządza zasobami biologicznymi ważnymi dla zachowania różnorodności biologicznej zarówno na obszarach objętych ochroną jak i poza ich granicami , mając na względzie zapewnienie ochrony tych zasobów i zrównoważone ich użytkowanie;*
- 4. wspiera z punktu widzenia środowiska racjonalny i zrównoważony rozwój na obszarach sąsiadujących z obszarami chronionymi , mając na uwadze wzmocnienie ochrony tych obszarów;*

Z ustaleń tych wynika obligacja dla wszystkich Stron Konwencji wprowadzania wielkoobszarowych form ochrony przyrody, najlepiej w formie systemów.

Organizowane od 1962 r. pod auspicjami ONZ i IUCN Kongresy Parków mają na celu prezentowanie nowych idei w zakresie obszarów chronionych, są także okazją do przedstawienia aktualnego stanu obszarów chronionych i wymiany doświadczeń w zakresie ich tworzenia i funkcjonowania.

We wrześniu 2003 roku miał miejsce w Durbanie w Republice Południowej Afryki kolejny, piąty już, Światowy Kongres Parków. Był on okazją do przeglądu stanu obszarów chronionych na świecie oraz głównych problemów związanych z ich ochroną, użytkowaniem, zagospodarowaniem czy finansowaniem. Hasłem kongresu było: „Korzyści ponad Podziałami” (Benefits Beyond Boundaries), co należy rozumieć wielorako – jako korzyści z obszarów chronionych dla przyrody oraz społeczeństwa, a także korzyści z istnienia obszarów chronionych dla przyrody i ludzi, niezależnie od granic politycznych dzielących takie obszary (Radziejowski, 2004).

Plan Działań przyjęty w Durbanie (Durban Action Plan) wyznacza główne cele do osiągnięcia w tym m.in:

- Znaczące wzmocnienie roli obszarów chronionych we realizacji *Konwencji o różnorodności biologicznej*.
- Ograniczenie strefy ubóstwa przez odpowiednie zarządzanie obszarami chronionymi.
- Objęcie systemem obszarów chronionych wszystkich ekosystemów reprezentatywnych dla świata.
- Zapewnienie by obszary chronione funkcjonowały z uwzględnieniem praw ludności tubylczej (z uwzględnieniem praw ludów wędrownych) oraz społeczności lokalnych.
- Zapewnione zostały odpowiednie środki dla finansowania światowego systemu obszarów chronionych.

Najnowszą inicjatywą międzynarodową w zakresie obszarów chronionych jest Europejska Sieć Geoparków (The European Geoparks Network). Głównym celem Geoparków jest ochrona dziedzictwa geologicznego i promocja zasad zrównoważonego rozwoju na tego typu obszarach. Zakłada się, że te obszary winny wyróżniać się szczególnym znaczeniem ze względu na walory naukowe, estetyczne i edukacyjne.

Stan parków narodowych i innych obszarów chronionych w Polsce

W latach dziewięćdziesiątych XX wieku powierzchnia obszarów objętych prawną ochroną ulegała systematycznemu powiększeniu i tak w 2008 r. powierzchnia obszarów chronionych w Polsce wynosiła 101200 km², co stanowi 32,3% powierzchni Polski. (Ochrona ... 2009) Liczba ta obejmuje wszystkie obszary chronione z wyłączeniem obszarów specjalnej ochrony ptaków, a to m.in. z tego względu, że duża część tych obszarów znajduje się (lub pokrywa się) z istniejącymi już obszarami chronionymi. Jak wynika z analizy powierzchni obszarów chronionych w latach 1985 – 2005 to aktualna ich powierzchnia jest nieco mniejsza niż w latach 2000 – 2005.

Polska jako członek Unii Europejskiej zobowiązana jest do współtworzenia Europejskiej Sieci Ekologicznej NATURA 2000. Dyrektywa „Siedliskowa” (Dyrektywa Rady 92/43/EWG) wymaga od krajów członkowskich UE ochrony naturalnych typów siedlisk oraz siedlisk gatunków roślin i zwierząt, jako podstawowego sposobu zachowania zdolnych do życia populacji w ich naturalnym środowisku. Siedliska te mają być reprezentatywne dla 6 regionów biogeograficznych wydzielonych w obrębie Europy dla potrzeb budowania sieci Natura 2000. Są to regiony: borealny, kontynentalny, atlantycki, alpejski, makroazyjski i śródziemnomorski. Wg tego bardzo uproszczonego podziału, Polska znalazła się w obrębie regionu kontynentalnego (z wyjątkiem najwyższych fragmentów Karpat, zaliczonych do regionu alpejskiego). Opublikowane w lipcu 2009 r. najnowsze dane, zestawione w ramach programu „Barometer Natura 2000”, wskazują, że w Europie istnieje już 5174 Obszarów Specjalnej Ochrony ptaków, które obejmują 533,7 tys. km² czyli 10,8 % powierzchni naszego kontynentu, z czego 533 obiektów utworzono na akwenach morskich o powierzchni 56,9 tys. km kwadratowych.⁷ Odpowiednio - w Polsce wyznaczono 124 obiekty OSO, zajmują one powierzchnię ponad 50 tys. km² czyli 14,1% powierzchni kraju.

Jeśli chodzi o obiekty „habitatowe”, Obszary o Specjalnym Znaczeniu, to w Europie wyznaczono ich (wg danych z lipca 2009 roku) 21663 na powierzchni 661503 km², czyli na 13,3% powierzchni Unii Europejskiej. Z tego zbioru 1312 obiektów obejmują swymi granicami także obszary morskie. Dla porównania, w Polsce wyznaczono 364 obiekty na powierzchni 28904 km², czyli 8,1% powierzchni kraju.

Nasz kraj jest też uczestnikiem europejskich konwencji, które mają wpływ na rozwój przestrzennych form ochrony przyrody.

---

⁷ Portal Internetowy UE, strony Komisji Europejskiej poświęcone różnorodności biologicznej (Environment/Natura & Biodiversity/Natura2000) – www.eu.in

Pan-europejska strategia ochrony różnorodności biologicznej i krajobrazowej (Pan-European Biological and Landscape Diversity Strategy - PEBLDS) została ustanowiona jako adaptacja do warunków europejskich działań przewidzianych w Konwencji o różnorodności biologicznej. Celami Strategii jest znaczące ograniczenie zagrożeń europejskiej różnorodności biologicznej i krajobrazowej, wzrost różnorodności biologicznej i krajobrazowej w Europie, wzmocnienie spójności ekologicznej Europy, zapewnienie udziału społeczeństwa w działaniach na rzecz ochrony różnorodności biologicznej.

Europejska konwencja krajobrazowa została sporządzona we Florencji w październiku 2000 roku z inicjatywy Rady Europy (Europejska konwencja krajobrazowa..). Konwencja została sporządzona w celu osiągnięcia trwałego i zrównoważonego rozwoju opartego na harmonijnych relacjach pomiędzy potrzebami rozwoju społecznego, gospodarczego a środowiskiem, W artykule 1. Konwencja definiuje krajobraz jako: „znacznym obszar, postrzegany przez ludzi, którego charakter jest wynikiem działania i interakcji czynników przyrodniczych i/lub ludzkich”. W rozumieniu tego dokumentu ochronie podlegać winny krajobrazy lądowe różnego rodzaju jak i krajobrazy wód śródlądowych oraz morskich. Konwencja wprowadza też do obiegu prawnego szereg pojęć takich jak polityka w zakresie ochrony krajobrazu, gospodarowanie krajobrazu czy też planowanie krajobrazu.

Podsumowanie

Obszary chronione odgrywają zasadniczą rolę w zachowaniu właściwych form funkcjonowania przyrody i zapewnienia jej ochrony. Olbrzymia część rzadkich i zagrożonych żywych zasobów przyrody ma szansę przetrwać głównie dlatego, że znajdują się na obszarach chronionych prawem. Dla zwiększenia skuteczności ich ochrony organizacje międzynarodowe i eksperci postulują stworzenia spójnych krajowych i regionalnych systemów ochrony przyrody obejmujących wszystkie zagrożone gatunki, siedliska ich występowania oraz ekosystemy reprezentatywne dla różnych obszarów naszego globu. Współczesna praktyka ochrony przyrody zwraca uwagę na konieczność połączenia zadań w zakresie ochrony różnorodności biologicznej z ochroną walorów historycznych i krajobrazowych, a także z ochroną warunków życia społeczności lokalnych, których kultura i struktura społeczna zależna jest od naturalnych warunków. Zwraca się też uwagę na konieczność zapewnienia odpowiednich ram administracyjnych, prawnych i finansowych efektywnego funkcjonowania obszarów chronionych.

Obszary chronione mają też olbrzymie znaczenie dla człowieka i jego gospodarki. Modne ostatnio pojęcie usług ekosystemowych zawiera zestaw wielu wymiernych korzyści, które czerpiemy z ekosystemów obszarów chronionych.. Tak np. szacuje się, że obszary chronione Meksyku absorbują rocznie taką ilość dwutlenku węgla jaką produkuje przemysł tego państwa w ciągu 5 lat. Obszary chronione krajów afrykańskich przynoszą gospodarkom narodowym dochody z turystyki większe niż dochody z rolnictwa, hodowli i rybołówstwa razem⁸.

Aby pogodzić wymogi ochrony przyrody i zapewnić możliwości eksploatacji ich zasobów niezbędne jest stosowanie zasad zrównoważonego rozwoju i zapewnienia przychylności społeczeństwa dla rozwoju systemów obszarów chronionych.

Pismienictwo

1. *Case Studies on Climate Change and World Heritage*.2007. UNESCO – WHC. Paryż;
2. Chape S., Blyth S., Fish L., Fox P., Spalding M. 2003. *2003 United Nations List of Protected Areas*. IUCN – The World Conservation Union. UNEP World Conservation Monitoring Centre. Gland – Cambridge;
3. Chape S., Spalding M., Jenkins M.D. 2008. *The Worlds Protected Areas*, UNEP-WCMC. University of California. Berkeley. USA;
4. Dudley, N (Red.) *Guidelines for Applying Protected Area Management Categories* ,Gland, IUCN, 2008;
5. *Europejska Konwencja Krajobrazowa*. Dziennik Ustaw nr 14, poz.98 r. 2006;
6. *Konwencje Międzynarodowe i Uchwały Organizacji Międzynarodowych*. Instytut Ochrony Środowiska. Warszawa *Zeszyt 8. Konwencja o różnorodności biologicznej*;
7. *Konwencje Międzynarodowe i Uchwały Organizacji Międzynarodowych*, Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa *Zeszyt 11: Konwencja o obszarach wodno-błotnych mających znaczenie międzynarodowe, zwłaszcza jako środowisko życiowego ptactwa wodnego*;
8. *Ochrona Środowiska 2009, GUS, Warszawa*;

---

⁸ wg danych z portalu konwencji bioróżnorodności - www.cbd.int/2010/biodiversity/)

9. Radziejowski J, 2008 *Turystyka zrównoważona na obszarach chronionych w świetle doświadczeń międzynarodowych*, w: Gottowt-Jeziorska A, Śledzińska J.(red): *Turystyka zrównoważona i ekoturystyka*, Wydawnictwo PTTK Kraj, Warszawa;
10. Radziejowski J, 2003.: *Światowa Konferencja Parków Narodowych – Durban 2003*, “Człowiek i Środowisko”, Nr 3-4;
11. Rodrigues A.S.L i in. 2003. *Global Gap Analysis towards representative network of protected areas*. Advances in Applied Biodiversity Science. Conservation International Washington DC;
12. *Światowa Strategia Ochrony Przyrody* (tłum. Olaczek R..). 1985. LOP. Warszawa;
13. What is a Biosphere Reserve?. Portal UNESCO.
<http://www.unesco.org/mab/nutshell.htm>
14. *World Charter for Nature*, United Nations, General Assembly, 28 October 1982, A/RES/37/7.

**Dr Janusz Radziejowski –
Wszechnica Polska Szkoła Wyższa TWP w Warszawie**

Wykład wygłoszony w 2010 r.